

ԿԱՐԼ ՄԱՐՔՍԸ ԵՒ ՄԱՐՔՍԻԶՄԸ *)

I

Մարքսի կեանքը, սոցիալ-քաղաքական, հրապարակախօսական գործունէութիւնը եւ զրական վաստակները:

Segui il tuo corso e lascia dir le genti!

Հետեւիր ճանապարհիդ, և թող մարդիկ խօսեն, ինչ ուզում են:

Դանտե:

16.

Մարքսի «Կապիտալ» 1 հատորը:—Մի նոր դարագլուխ հասարակական գիտութիւնների մէջ:—«Կապիտալ» նշանակութեան զնահատութիւնը՝ Անդլիայում, Ֆրանսիայում և Գերմանիայում:—«Կապիտալ» և ինտերնացիոնալը:—Գանդաւներ Մարքսի լեզուի մասին:—«Կապիտալ» բովանդակութիւնը:—Ապրանքային արդիւնաբերութեան մասին, նրա հասարակական բնոյթը:—Փողի մասին:—Փողի և կապիտալի յարաբերութիւնը:—Կապիտալի սկզբնական ակումուլացիան:—Մարքսի արժէքի և յաւելեալ արժէքի ուսմունքը:—Յաւելեալ արժէքի երկու ձևերը:—Մեքենաների և մեծ ինդուստրիայի սկզբնական ներգործութիւնը:—Աշխատավարձի մասին:—Շվայցերլէնդիւր և Եօդէֆ Դիցզենը «Կապիտալ» մասին:

Ուղիղ այն ժամանակ, երբ Լօղանում տեղի էր ունենում Ինտերնացիօնալի երկրորդ կօնգրեսը (1867.), Լօնդօնում լոյս տեսաւ Կարլ Մարքսի ամենամեծ ու աշխարհահռչակ աշխատութեան առաջին հատորը:—«Կապիտալ»-ը:

Երկարամեայ քրթնաջան ուսումնասիրութիւնների և խորագնին հետազօտութիւնների հսկայական արդիւնք էր «Կապիտալ»-ը, որ եկաւ անցեալ դարու 60-ական թուականներից սկսած վերաստեղծելու մի անօրինակ դարագլուխ հասարակական:

*) Տես «Մուրճ» № 6.

գիտութիւնների սահմանում: «Կապիտալն» էր և միայն «Կապիտալը», որ 40-ական թուականների վերջերին պատմա-փիլիսոփայական հակիրճ ու կլասիք ֆորմուլաների մէջ հիմնաւորուած սօցիալիզմը՝ 60-ական թուականների վերջերին դրեց գիտական անխախտ ու անսասան հիմքերի վրայ: Եւ եթէ մենք այսօր մարքսիստական սօցիալիզմը գիտական սոցիալիզմ ենք յայտարարում, ապա այդ միայն «Կապիտալի» շնորհիւ, «Կապիտալի» առաջին հատորը լոյս տեսնելուց ի վեր: Քանիքանի անուանի տնտեսագէտներ ու սօցիոլոգներ են տարիների զբաղմունքի առարկայ դարձրել այդ ունիվերսալ երկասիրութիւնը, «Կապիտալի» իւրաքանչիւր հատորը, նրա մէջ շօշափուած ու հիմնաւորուած այս կամայն թէօրիան: «Կապիտալի» զրակաւնութիւն-դա կազմում է ամենամեծ ու պատկառելի բաժինը ողջ մարքսիզմի ծով գրականութեան մէջ:

Մենք դեռ յետոյ՝ մեր յօդուածների II սերիայում, պիտի ծանրանանք մարքսիստական բոլոր գլխաւոր թէօրիաների — կլասիք մարքսիզմի — վրայ, այնպէս որ այստեղ, I սերիայում Մարքսի ընդհանուր կենսագրական բաժնում, չպիտի շօշափենք այն տնտեսագիտական թէօրիաներն ու պրոբլեմները, որ տալիս է մեզ «Կապիտալի» առաջին հատորը, այլ միայն համառօտ գաղափար կը տանք նրա բովանդակութեան մասին, ինչպէս սովորաբար արել ենք Մարքսի միւս աշխատութիւնների նկատմամբ:

«Կապիտալը» ըստ Մարքսի յայտարարութեան, կազմում է շարունակութիւնը 1859 թ. լոյս տեսած գրքի՝ «Zur Kritik d.-r Politischen Oekonomie» վերնագրով: Ութ տարիների երկար ընդմիջումը՝ սկզբնաւորութեան և շարունակութեան մէջ, վերագրելու է Մարքսի երկարամեայ հիւանդութեան, որ շատ յաճախ ընդհանում էր նրա ինտենզիւ զբաղմունքները: Նախկին աշխատութեան («Zur Kritik»-ի) բովանդակութիւնը, որի հետ մենք ծանօթացանք իր ժամանակին, համառօտաբար ամփոփուած է «Կապիտալի» I հատորի առաջին գլխում՝ անպայման աւելի բովանդակալից ու սուր, աւելի քննադատաբար ու վարպետօրէն, քան առաջ: Սկզբի գրքում եղած երկու հատուածները՝ արժէքի և փողի թէօրեաների մասին, դուրս են ձգուած «Կապիտալից»:

«Կապիտալի» արժէքն ու նշանակութիւնը գնահատուեց հրապարակով բաւական ուշ: Յետոյ միայն՝ 80-ական թուականներից սկսած հետզհետէ հեղեղեց գիտական գրականութիւնը «Կապիտալի» վերաբերեալ եղած ուսումնասիրութիւններով: Ուրիշ խօսքով «Կապիտալին» վիճակուեց սկզբում

այն, ինչ վիճակում է առհասարակ իւրաքանչիւր խոշոր, եզակի տեղ գրաւող և դարագլուխ կազմող աշխատութեան: Ուշ յայտարարուելով նրա էութիւնը, բնականաբար ուշ զգացուեց ու յայտնի դարձաւ նաև նրա ազդեցութիւնը, սոցիալական ներգործութիւնը: Եւ չնայելով, որ այդ հսկայ երկի I հատորը լոյս տեսնելուց դեռ ամբողջ հինգ տարի շարունակեց ինտերնացիօնալը իր գոյութիւնը, այնուամենայնիւ նրա ներկայացուցիչներին շատ շատերին, մանաւանդ բոսնական մասնաւորապէս ֆրանսիական պրուդօնիստներին, խորթ ու օտար, անմատչելի և անըմբռնելի մնաց «Կապիտալի» մէջ ամփոփուած մարքսիզմը. ճիշտ այնպէս, ինչպէս անմատչելի մնաց նրանց համար Մարքսի հեղինակած «Ինսուրգուրալ ադրեսի» առաջնորդող մտքերը:

Անգլիայում երբէք առանձնակի բարձրութեան չհասաւ տեսական (թէօրետիկական) մտածողութեան զարգացումը. այնտեղ տիրել է մեծ մասամբ ճանհետեղական օպպորտիւնիզմը, ինչպէս անուանում է Վեբը անգլիացիների անսկզբունքային պրակտիցիզմը (գործնականութիւնը), այնպէս որ անկարելի էր սպասել «Կապիտալի» նման տեսական կառուցուածքի արագ և սիրալիւր ընդունելութիւնը գործնական անգլիացիների կողմից: «Կապիտալը» չէր կարող հեշտութեամբ մատչելի լինել նաև ֆրանսիացի պրուդօնիստ իդէօլոգներին, որոնք աւելի շատ տարուած էին ակնթարթային շահերի ըաղաքականութեամբ և յափըշտակուած ընկերակցական ձեռնարկութեան գաղափարով: Իսկ Գերմանիան, որ յետոյ մարքսիզմի իսկական հայրենիքը դարձաւ, դեռ թոյլ ու անզարգացած վիճակի մէջ էր բանուորական շարժման տեսակէտից, որպէսզի կարողանար գիտական սօցիալիզմը ընդունել իր մէջ և տոն տար նրա յաղթական ընթացքին:

Այսպէս, կապիտալիստական արդիւնաբերութեան եղանակի և յարաբերութիւնների խոր հետազօտութեան նուիրուած այդ հսկայ աշխատութիւնը մնաց սկզբներում անպտուղ իր հեղինակի կազմակերպչական ստղծագործութեան համար. և միայն հին Ինտերնացիօնալի անկումից յետոյ է, որ «Կապիտալը» դարձաւ միլիօնաւոր բանուորներ իր ստուար բանակի մէջ պարփակող միջազգային սօցիալէմօկրատիայի համար մի գիտական մշտարժէք կաթեխիզմ:

Երկար ժամանակ, նոյն իսկ մինչև այժմ, բուրժուական գիտնականները զանգատում էին, որ Մարքսի «Կապիտալը» վերին աստիճանին դժուար, մութ ու խորթ լեզուով գրուած մի աշխատութիւն է, իսկ վուլգար տնտեսագէտների և ֆիլիսոփայի

հասարակագէտները համար՝ նոյն իսկ մշուշապատ և անըմբռնելի միստիֆիկացիայով վարագուրուած մի երկ համարուեց «Կապիտալը»:

Անտարակոյս, կան «Կապիտալի» մէջ այնպիսի գլուխներ՝ մանաւանդ առաջին հատուածը՝ ուր Մարքսը խորագննին անալիզի է ենթարկում ապրանքը, որոնք դժուար ըմբռնելի են, մանաւանդ անփորձ ընթերցողների համար: Սակայն դրանում մեղաւոր չէ Մարքսի ոչ լեզուն և ոչ էլ նրա պատկերացման եղանակը: Շատերը մոռանում են, որ «Կապիտալը» մի տնտեսագիտական ձեռնարկ չէ՝ մատչելի անգամ սովորական սկսնակին: Նրանք մոռանում են, որ դա լինելով մի սուր ու խոր կրտիկա բիւրգերական քաղաքատնտեսութեան, որ «Կապիտալը» կազմելով մի բաղմակողմանի վերլուծական ուսումնասիրութիւն կապիտալիստական կատարելագործուած տնտեսութեան, տեխնիքական ինդուստրիայի և հասարակական բարդ յարաբերութիւնների, որ դա հիմնելով պատմական և տնտեսական մի մեծարժէք սիստեմ և այլն, անհրաժեշտօրէն նախադրում է պատմագիտական և տնտեսագիտական նախապատրաստութիւն, որպէսզի հնարաւոր լինի «Կապիտալը» կամ առհասարակ Մարքսը կարդալ և հասկանալ: Մի այնպիսի քննադատական-վերլուծական աշխատութիւն, որի մէջ մասնագիտական հմտութեամբ շօշափուած են այնքան լուրջ ու ծանրակշիռ պրօբլեմներ ու երևոյթներ, անկարելի է պահանջել աւելի պարզ ու յստակ լեզու, քան Մարքսի լեզուն է «Կապիտալի» մէջ: Կաուցկին այդ տեսակէտից դու աւելին է ասում. «Մարքսը գրել է այնքան ժողովրդական, որքան հնարաւոր է: Որտեղ դժուար հասկանալի կտորներ կան, այդտեղ մեղաւորը ոչ թէ լեզուն է, այլ գրուածքի առարկան և ինքը ընթերցողը: Եթէ այդ դժուարամարս տեղերը վերածուէին դիւրամարս կտորների, ապա դա կը կատարուէր ճշգրտութեան դնով ու հաշուին: Ժողովրդականացումը (պօպուլարիզացիան) կը հասնէր մինչև տափակութեան աստիճանը»⁵⁵⁾

Գերմանական պանգերմանիստ իդէօլոգները առանձին շահ, քաղաքական մօտիւններ ունեն այդ տեսակ արտաքին սին նկատողութիւններով ու մանրակրկտութեամբ նսեմացնելու Մարքսի դարագլուխ կազմող անմեռ երկասիրութեան նշանակութիւնը: Եւ այդ բանը ամենից ճիշտ նկատել է հէնց ինքը Մարքսը 73 թ., իր գրքի երկրորդ հրատարակութեան յառաջաբանում. «Գերմանական բուրժուազիայի ուսեալ և անուս

⁵⁵⁾ Karl Kautsky, «Karl Marx Oekonomische Lehren» յառաջաբան էր. X.

շատագուցները (ապօլոգետները) ամենից առաջ փորձեցին «կապիտալը» մեռցնել, մթուժեան մէջ թաղել, ինչպէս յաջողուել է նրանց նոյնը իմ նախկին գլուածքների վերաբերմամբ: Հէնց որ այս տակտիկը երկար ժամանակ չհամապատասխանեց նոր պայմաններին, իմ գիրքը քննադատելու պատրուակով գրեցին նրանք զանազան ցուցումներ՝ «Բիւրգերական գիտակցութիւնը հանգստացնելու համար»: Սակայն նրանք շուտով դտան բանուորական մամուլի մէջ—տես օրինակ Եօզիէֆ Դիցգէնի յօդուածները գերմ. «Volkstaat»-ի մէջ—այնպիսի գերազանց կոիւններ, որոնց համար հակառակորդները գեռ մինչև այժմ պարտական մնացին իրանց պատասխանով»⁵⁶)

Այս ընդհանուր դիտողութիւններից յետոյ, տանք այժմ մի քանի խօսքով «Կապիտալի» բովանդակութեան էական կէտերը:

«Կապիտալի» I հատորի մէջ Մարքսը զբաղւում է բացառապէս կապիտալի արդիւնաբերութեան պրօցեսսով («Der Produktionsprozess des Kapitals»), նա բաժանում է ամբողջ բովանդակութիւնը 7 մեծ հատուածների (25 գլուխներով):

I. Հատուած—Ապրանք եւ փող (1. գլուխ—Ապրանքը: 2. գլուխ—Փոխանակութեան պրօցեսսը: 3. գլ.—փողը կամ ապրանքների շրջանառութիւնը):

II. Հատուած—փողի վերածումը կապիտալի (4. գլուխ փողի վերածումը կապիտալի):

III. Հատուած—Բացարձակ (աբսօլյուտ) յաւելեալ արժէքի (Mehrwert) արտադրութիւնը (5. գլուխ—աշխատանքի պրօցեսսը և շահեցման պրօցեսսը: 6. գլ.—Հաստատուն կամ անփոփոխ (konstant) և շարժական կամ փոփոխուող (variabel) կապիտալ: 7. գլուխ—յաւելեալ արժէքի համեմատական բաժինը (Rate): 8. գլուխ—Աշխատանքի օրը: 9. գլ.—յաւելեալ արժէքի բաժինը (համեմ.) և քանակը):

IV. Հատուած—համեմատական (ընկալել) յաւելեալ արժէքի արտադրութիւնը (10. համեմատական յաւելեալ արժէքի գաղափարը: 11. Կօօպերացիան: 12. գլ.—Աշխատանքի բաժանումը և մանուֆակտուրան: 13. գլ.—Մեքենաները և մեծ ինդուստրիան):

V. Հատուած—բացարձակ եւ յաւելեալ արժէքի արտադրութիւնը (14. գլ. Բացարձակ և համեմատական յաւելեալ արժէք: 15. գլ. Աշխատանքի ոյժի գնի մեծութեան փոփոխու-

⁵⁶) Marx «Das Kapital» I հատ. 2-րդ հրատ. յառաջաբան եր. XIII.

թիւնը և յաւելեալ արժէքը: 16. գլ.—յաւելեալ արժէքի բաժնի (համեմ.) զանազան ձևերը):

VІ. Հատուած—աշխատանքի վարձը (17. գլ.—Աշխատանքի ոյժի արժէքի կամ գնի վերածումը աշխատանքի վարձի: 18. գլ.—Ժամանակի վարձ: 19. գլ.—Հատաւարձ: 20. գլ.—Աշխատավարձերի ազգային տարբերութիւնները):

VІІ. Հատուած—Կապիտալի կուտակման պրոցեսը (Der Akkumulationsprozess). 21. գլ.—Պարզ վերարտադրութիւն: 22. գլ.—ցաւելեալ արժէքի վերածումը կապիտալի: 23. գլ.—կապիտալիստական կուտակման ընդհանուր օրէնքը: 24. գլ.—Այսպէս անուանուած սկզբնական կուտակումը: 25. գլ.—Նորադոյն գաղութային քաջաքականութեան տեսութիւնը):

Ինչպէս տեսնում ենք, Մարքսը զբաղւում է իր գլուխ գործոցի մէջ ներկայումս տիրապետող արդիւնաբերութեան և տնտեսութեան սիստեմով—կապիտալիստական արդիւնաբերութեան եղանակով: Նա չի զբաղւում իր երկի մէջ բնութեան օրէնքներով՝ որոնք արտադրութեան ընթացքի հիմքն են կազմում. դա քաղաքատնտեսութեան գործը չէ, այլ մեխանիկայի և քիմիայի խնդիր է: Միւս կողմից նա չէ հետազոտում բոլոր ազգերի մէջ գտնուող արդիւնաբերութեան ձևերը: Մարքսը ուսումնասիրում է յատկապէս հասարակական արդիւնաբերութեան մի որոշ ձևի շարժման օրէնքները, որ յատուկ է որոշ ժամանակի (վերջին դարերին) և որոշ ազգերի—եւրոպական ազգերի կեանքին:

Կապիտալիստական տնտեսութեան ամենաբնորոշ և առանձնայատուկ կողմերից մէկը կազմում է նրա ապրանքային արդիւնաբերութիւնը, որի հետազոտութեամբ և սկսում է Մարքսը իր կրիտիկական անալիզը: Ներկայ կուտուրական երկրներում հասարակական ժարմինների բոլոր հարստութիւնները արտայայտւում են ապրանքային ահագին կուտակումներով: Որքան մանր մունր արդիւնաբերութիւնները՝ ագրարային թէ ինդուստրիական սահմաններում, ընդարձակւում և տոն ու ծաւալ են տալիս հսկայական ձեռնարկութիւնների, այնքան էլ աշխատանքի այդ բոլոր ճիւղերում տիրապետում է ապրանքային արդիւնաբերութիւնը. այսինքն բոլոր արտադրուող իրերը սկզբից և եթ որոշւում են փոխանակութեան, շրջանառութեան համար և ոչ թէ սեփական գործածութեան համար: Հէնց այն հանգամանքը, որ իւրաքանչիւր իր՝ ապրանք կարող է լինել միայն այն ժամանակ, երբ նա արտադրւում է փոխանակութեան համար, պարզ ցոյց է տալիս, որ ապրանք առածդ գուտ հասարակական առանձնայատկութիւններ ունի և

ոչ թէ ընական, եւ ապրանքը իր արտադրութեան, շրջանառութեան, փոխանակութեան և գործածութեան պրոցեսով ըստինքեան ունի մի հասարակական ֆունկցիա, խաղում է հասարակական խոշոր դեր։ Ինքը ապրանքային արդիւնաբերութիւնը ուրիշ ոչինչ չէ, բայց եթէ արդիւնաբերութեան մի հասարակական ձևը, այնպէս որ անկարելի է երևակայել նրա գոյութիւնը՝ հասարակական կեանքից դուրս։

Այստեղ, ինչպէս ասացինք, չենք ծանրանում խնդիրներ ի զուտ թէօրետիկական կողմերի վրայ, դա թողնում ենք իր տեղին ու ժամանակին։ Ուստի այստեղ շատ համառօտաբար ենք անցնում։

Ապրանքային արդիւնաբերութեան հասարակական բնոյթը որոշուեց յետոյ, Մարքսը անցնում է այնուհետեւ նրա զանազան ֆունկցիաներին, ցոյց տալիս նրա արժէքի ձևերը— նրա գործածական արժէքը և փոխանակութեան արժէքը։ Մարքսը մերկացնում է ապրանքի մէջ թաքնուած գաղտնիքը— նրա ֆետիշական բնատրութիւնը։ Մաթեմատիկական ճիշտ ֆորմուլաներով նա նկարագրում է ապրանքի շրջանառութեան ողջ պրոցեսը։

Ապա Մարքսն անցնում է փողին, բացատրում նրա էութիւնը, զանազան ձևերն ու ֆունկցիաները, նկարագրում է ապրանքների մետամորֆոզը և փողի շրջանառութիւնը. մանրամասն վեր է լուծում այն երկու մեծ ակտերը, որոնք կոչւում են առևտրի մէջ՝ գնել ու վաճառել, վաճառել ու գնել։

Այնուհետեւ Մարքսը անցնում է փողի և կապիտալի յարաբերութեան և ցոյց տալիս, թէ ինչպէս փողը վերածւում է կապիտալի, թէ ինչպէս է ծագում կապիտալը։ Ապրանքային արդիւնաբերութիւնը և ապրանքների բարձր աստիճանի շրջանառութիւնը, ապա առևտուրը կազմում են այն պատմական նախապայմանները, որոնց միջոցով և զօրութեամբ ծագում է կապիտալը։ Համաշխարհային առևտուրն ու համաշխարհային վաճառանոցը (շուկան) բաց են անում կապիտալի նորագոյն կեանքի պատմութիւնը։

«Պատմականօրէն—ասում է Մարքսը—ամենուրեք հանդէս է գալիս կապիտալը կալուածատիրութեան հանդէպ փողի ձևով, և իրաւ որպէս փողային կարողութիւն, վաճառականի կապիտալ և վաշխառուի կապիտալ։ Կարիք չկայ մի յետադարձ հայեացքի՝ կապիտալի ծագման պատմութեան վրայ, ցոյց տալու համար, որ փողը եղել է կապիտալի ծագման երևոյթի առաջին ձևը։ Նոյն պատմութիւնը տեղի է ունենում ամեն օր մեր աչքի առջև։ Իւրաքանչիւր նոր կապիտալ առաջին անգամ Յուլիս, 1906.

դասակարգի վարձու աշխատանքը տարբերում է հին ժամանակների սնվմանը աշխատանքից զխառնապես նրանով, որ ներկայումս կապիտալի շարժումը անսահման է, իսկ նրա ձեռքտոմը դեպի յաւելիալ աշխատանքը՝ անկուշտ ու անսահման: Տընտեսական-հասարակական կեանքի այնպիսի կազակերպութիւնների մէջ, ուր գերակշռում է իրերի ոչ թէ ապրանքային կամ փոխանակութեան արժէքը, այլ գործածութեան արժէքը, այդտեղ յաւելիալ աշխատանք ասածդ որոշ չափով սահմանափակում է դոյութիւն ունեցող պահանջների շրջանակով: Սակայն այլ բան է, երբ արդիւնաբերութեան մէջ գերակշռում է փոխանակութեան արժէքը, այսինքն երբ արտադրող իրերը որոշուած են փոխանակելու, շուկայ հանելու, ուրիշ խօսքով՝ ապրանք դարձնելու: Այդտեղ արդէն արդիւնաբերող կապիտալիստը հանդէս է գալիս որպէս օտարի աշխատանքի ոյժը շահագործող մի սուրբիկտ, և նրա կապիտալը՝ որպէս մի ազան վիշապ, անցնում է յաւելիալ աշխատանք շահագործելու էներգիայի բոլոր չափ ու սահմաններից:

Ինչպէս որ ապրանքը ներկայացնում է մի միութիւն գործածութեան և փոխանակութեան արժէքների, այնպէս էլ արդիւնաբերութեան ողջ պրոցեսը կազմում է մի միութիւն աշխատանքի պրոցեսի և արժէք առաջ բերող պրոցեսի:

Եթէ համեմատենք արժէք առաջ բերող պրոցեսը—ասում է Մարքսը—շահեցման (կամ շահագործման) պրոցեսի հետ, կը տեսնենք, որ շահեցման պրոցեսը ուրիշ ոչինչ չէ, բայց եթէ մի որոշ կէտի սահմաններից դուրս երկարացրած արժէք առաջ բերող պրոցես: Եթէ այս վերջին պրոցեսը հասնում է մինչև այն կէտը (նոտրագիրը մերն է) երբ կապիտալից (այսինքն կապիտալիստի կանխիկ գումարից. Բ. Ի.) վճարուած արժէքը՝ աշխատանքի ոյժի համար, փոխարինում է մի նոր էքզիվալենտով, ապա դա կազմում է մի պարզ արժէք առաջ բերող պրոցես: Իսկ եթէ արժէք առաջ բերող պրոցեսը անցնում է այդ որոշ կէտի սահմանից դէնը, այն ժամանակ դա կոչւում է շահեցման կամ շահագործման (նոտրագիրը մերն է) պրոցես»⁵⁹):

Ահա այս տողերի մէջ է թաքնուած Մարքսի յայտնի յաւելիալ արժէքի թէօրիայի սաղմը, որի փաստական ապացուցումը և մաթեմատիկական ճշգրտութեամբ հիմնաւորումը կը տանք մենք իր տեղին ու ժամանակին:

Ուրեմն ըստ Մարքսի, ինչպէս տեսանք, շահեցման կամ

⁵⁹) Marx, «Das Kapital» II հատ. 5-րդ հրատ. էր. 168:

բանուորի ոյժի շահագործութեան, յաւելեալ արժէք դիզելու անողոք պրոցեսը սկսում է այն կէտից և այն ժամանակից, երբ բանուորի ջուտ բազուկները արդէն վաստակում, վերջացնում են իրանց ստացած աշխատավարձի հաւասար կամ համազօր (էքվիվալենտ) արժէքը:

Կապիտալիստական արդիւնաբերութեան պրոցեսի կամ ապրանքային արդիւնաբերութեան կապիտալիստական ձևի ամենամեծ առանձնայատկութիւնը կայանում է հէնց նրանում, որ նա իր մէջ միացնում է աշխատանքի և շահագործման պրոցեսը, որ նա ընդգրկում է իր մէջ՝ կապիտալիստի միօրինակ հրամանատարութեան ներքոյ՝ հաստատուն կամ անփոփոխ (կոնստանտ) և անկայուն կամ փոփոխական (վարիաբլ) կապիտալները—այսինքն նախ արդիւնաբերութեան միջոցները (հում նիւթ, օժանդակ նիւթ, մեքենաներ, աշխատանքի գործիքներ) և ապա՝ աշխատանքի ոյժը: Այս վերջին (վարիաբլ) կապիտալն է՝ աշխատանքի ոյժը՝ որ վեր արտադրում է ոչ միայն իր սեփական արժէքը, այլև մի յաւելում—յաւելեալ արժէք—որ փոփոխական, առաձգական մեծութիւն ունի, կարող է մեծ կամ փոքր լինել:

Մարքսը տարբերում է յաւելեալ արժէքի երկու ձևեր—բացարձակ (աբսոլյուտ) յաւելեալ արժէք և համեմատական (րելատիւ) յաւելեալ արժէք: Բացարձակ յաւելեալ արժէք արտադրում է այն ժամանակ, երբ կապիտալիստը աշխատանքի ոյժի վերարտադրութեան համար որոշուած անհրաժեշտ ժամանակը ընդարձակում, երկարացնում է: Եթէ կապիտալիստի անյազ ցանկութեան լինէր թողնուած ամեն բան, աշխատանքի օրը կ'ունենար 24 ժամ, որովհետև որքան երկար լինէր աշխատանքի օրը այնքան աւելի մեծ կը լինի յաւելեալ արժէքը: Ընդհակառակը համեմատական յաւելեալ արժէքը արտադրում է այն ժամանակ, երբ աշխատանքի ոյժի վերարտադրութեան համար անհրաժեշտ ժամանակը կրճատում ինըպլստ յաւելեալ աշխատանքի: Այս երկրորդ դէպքը պատահում է յատկապէս աւալիսի ինդուստրիական ճիւղերի մէջ, ուր բարձրանում է աշխատանքի արդիւնաբերութեան կամ արտադրողական ոյժը, իսկ դա մի երևոյթ է, որ ձգում է աշխատանքի ոյժի արժէքը (կամ բանուորի աշխատավարձը): Աշխատանքի ոյժի արդիւնաւէտութեան բարձրացումը իր կողմից կազմում է անհրաժեշտ արդիւնքը արդիւնաւէտութեան սխտեմի, տեխնիքական միջոցների և հասարակական յարաբերութիւնների շարունակական յեղաշրջումների: Եւ այն բոլոր պատմական, տնտեսական, տեխնոլոգիական և սոցիալ-հոգեբանական բացա-

տրութիւնները, որ տալիս է Մարքսը այդ առթիւ մի շարք գլուխների մէջ՝ վերլուծելով կոօպերացիայի, աշխատանքի բաժանման, մանուֆակտուրայի, մեքենաների եւ մեծ ինդուստրիայի էութիւնը,—կազմում են Մարքսի մտաւոր արտադրութիւնների ամենանշանակալից կտորները «Կապիտալի» մէջ:

Մարքսը սուր ու խորաթափանց անալիզով մերկացնում է այն հակասական գաղափար տեղեկանքները, որ նոր ու նորագոյն դարերում բերել են իրանց հետ մեքենաներն ու մեծ ինդուստրիան: Նա ոչ միայն մերկացնում է մեր առաջ այն զարհուրելի պառպերիգմն ու անծայր թշուառութիւնը, որ հայթայթել է մօզերն տեխնիքական ինդուստրիան, այլ և նրա աստիճանաբար զարգացող այն յեղափոխական տեղեկանքը, որ առաջնորդում է ներկայ կապիտալիստական հասարակութեան դէպի մի այլ աւելի բարձր կարգի հասարակական կազմակերպութիւն: Գործարանների համար մշակուած նորագոյն օրինական նորմաները համարում է Մարքսը որպէս հասարակութեան առաջին գիտակցական և կանոնաւոր-ծրագրային ներգործումը՝ արդունարեւութեան պրոցեսսի հին, բնական դրութիւնը կազմաւորելու համար: Եւ ըստ Մարքսի, գործարանական օրէնսդրութիւնը կանոնաւորելով գործարանների և մանուֆակտուրայի աշխատանքը, խառնում է շահագործութեան իրաւունքների մէջ և հարուածում նրա այլանդակ առաջխաղացութեան դէմ: Օրինական նորմաները թափանցում են անգամ տնայնագործութեան սահմանը և խախտում ծնողների հեղինակութիւնը: Այսօր մեծ ինդուստրիան կազմալուծելով հին ընտանիքի էութիւնը և ներան համապատասխանող ընտանեկան աշխատանքը, միաժամանակ կազմալուծում է և՛ ընտանեկան յարաբերութիւնները:

«Որքան էլ զարհուրելի և նողկալի երևայ ներկայ կապիտալիստական սիստեմի օրով հին ընտանիքի էութեան կազմալուծումը, այնուամենայնիւ մեծ ինդուստրիան վճռողական դերով հայթայթում է մի նոր տնտեսական հիմք ընտանիքի և երկու սեռերի յարաբերութեան բարձր ձևի համար հէնց նրանով, որ նա կանանց, երկու սեռի երիտասարդ և մանուկ սերնդին համախմբում է հասարակականօրէն կազմակերպուած արդիւնաբերութեան պրոցեսների մէջ՝ դուրս տնային սահմանների շրջանակից»: ⁶⁰⁾

Այնուհետև Մարքսն անցնում է աշխատավարձին և տալիս դրա թէօրիան այնպիսի կլասիք ձևերով և վարպետու-

⁽⁶⁷⁾ K Marx, «Das Kapital» I հատ. եր. 455

Թեամբ, որ մինչև օրս դա համարուում է միակ ըացիօնել թէօրիան, որ գոյութիւն ունի առհասարակ տնտեսագիտութեան սահմանում: Մարքսը վեր է լուծում աշխատավարձի երկու հիմնական ձևերը՝ ժամանակի վարձ և հատուկարձ: Հատուկարձը, ըստ Մարքսի, կազմում է կապիտալիստական արդիւնաբերութեան եղանակի ամենահամապատասխան վարձատրութեան ձևը: Նա տիրապետում էր մանուֆակտուրայի շրջանում և անգլիական մեծ ինդուստրիայի զարգացման օրով դարձաւ ամենամեծ լծակը՝ աշխատանքի ժամանակի երկարացման և աշխատավարձի կրճատման համար:

Ապա Մարքսն անցնում է կապիտալի ակկումուլացիայի տեսութեան:

Այս բոլոր թէօրեաների մասին մենք կը խօսենք յետոյ ընդարձակօրէն:

Մենք բաւականանում ենք այստեղ այս համառօտ ակնարկներով «Կապիտալի» I հատորի բովանդակութեան վերաբերեալ: Նրա մէջ ամփոփուած տնտեսագիտութեան թէօրեաները շօշափելու ժամանակ մենք առիթ կ'ունենանք հիմնապէս ծանօթանալու «Կապիտալի» հարուստ բովանդակութեան հետ:

Մարքսը քննադատելով քաղաքատնտեսութիւնը, միևնոյն ժամանակ լրացրեց նրան և հասցրեց մինչև բարձրութեան դեռ չեղած աստիճանը: Նա կառուցեց իր տեսական ինքնօրինակ փառահեղ շէնքը այն հիմքերի վրայ, որ դրել են Ադամ Սմիթն ու Դաւիթ Րիկարդօն: Նա մեծ վարպետութեամբ ու հմտութեամբ շարունակեց կապիտալիստական արդիւնաբերութեան սխտմի վերաբերեալ թերի մնացած հետազօտութիւնը: Եւ առանց չափազանցութեան կարելի է ասել, որ այսօր չկայ մի լուրջ քաղաքատնտեսական աշխատութիւն բիւրգերական իդէօլոգիաների բանակում, որի հեղինակը անմիջապէս թէ միջնորդապէս ազդուած չլինի Մարքսի «Կապիտալից»:

Եւ որքան բուրժուական գիտնականները աշխատում էին սկզբներում այդ պատմական հանձարեղ ստեղծագործութիւնը մթութեան ու լուռութեան մէջ թաղել, այնքան «Կապիտալի» I հատորը լոյս տեսնելուց յետոյ փառաւոր քնահատուեց պրօլետարիատի սակաւաթիւ գիտակից ներկայացուցիչների կողմից: Ամենից առաջ յայտնի Շվայցերն էր, որ «Sozialdemokraten»-ի մէջ մի շարք յօդուածներով խօսեց «Կապիտալի» մասին, կատարելապէս ըմբռնելով նրա բովանդակութիւնը: Ապա «Demokratischen Wochenblatt»-ի (Լիբկնեխտի օրգանը) մէջ Էնգելսը երկու յօդուածով բացատրեց «Կապիտալի» այն աստիճան խոշոր նշանակութիւնը պրօլետարիատի դասակարգային»

ազատագրութեան համար: Ամենահետաքրքրականը, սակայն, Եօզէֆ Դիցգենի—գերմանացի առաջին գիտնական-փիլիսոփայ բանուորի—քննադատութիւնն էր «Կապիտալի» մասին վերոյիշեալ թերթի մէջ: Այդ հանգամանքը շատ ուրախացրեց Մարքսին, որ սովորութիւն ունէր Դիցգենին «մեր փիլիսոփան» անուանելու:

Ամենամեծ բարոյական վարձատրութիւնը, որ ունեցաւ Մարքսը, այն սիրալիւր ընդունելութիւնն էր, որ գտաւ նրա «Կապիտալը» բանուորական մամուլի կողմից:

Բ. Իշխանեան

(Կը շարունակուի)

ՔՆՆԱԳԱՅՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՄԱՅԵՆԱԹՈՒԹԻՒՆ

Քաղաքական-ոոցիալիստական բրոշիւրների երեք կուս. հրատարակութիւններ:

Վերջին ժամանակներս աչքի է ընկնում քաղաքատնտեսական և ոոցիալական հարցերի վերաբերեալ բրոշիւրների բաւական մեծաքանակ հրատարակութիւններ և հայերիս մէջ: Չգիտենք թր աստիճան են տարածւում այդ բրոշիւրները մեր ժողովրդի մէջ, սակայն ինքը երևոյթը կապ ունի վերջին տարուայ հասարակական-քաղաքական շարժման հետ: Այդ հրատարակութիւններին զարկ են տալիս մեզանում երեք յեղ. կադմակերպութիւններ. 1) Դաշնակութիւնը, 2) Սոց. Դեմ. Բան. Հայ Կազմ. (Վեհաճ) և 3) Ռ. Ս.-Դ. Բ. Կ.-եան հայերը (Վայոճ): Եւ ընականաբար այդ գործունէութիւնն էլ աւելի մեծ ծաւալ կարող է ստանալ այն կադմակերպութիւնը, որ դրամական կողմից անհամեմատ հարուստ է բոլոր միւս յեղ. կուսակցութիւններից: Յամենայն դէպս այդ հրատարակչական մրցութիւնից ընթերող հասարակութիւնը կարող է միայն օգտուել:

«Դաշնակցութեան» հրատարակած բրոշիւրներն են. 1) Ռուս. Զեմստովօ և Կովկասի պահանջները, 2) Թէ ինչով են կուռւում